

Tradiziuns vivas: Chantun Tessin

■ Cun participar a la Convenziun da l'Unesco per mantegnair il patrimoni cultural immaterial è la Svizra s'obligada d'elavurar ina glista da las tradiziuns (cf. www.tradiziuns-vivas.ch). Oz preschenta chattà.ch las tradiziuns vivas dal chantun Tessin. Questas ed ulterius isanzas tessinais han ins dal reminent er includi en in inventari transcunfinal che renda accessibel ed enconuscent il patrimoni cultural immaterial da la Lombardia, dal Piemunt, da la Val d'Aosta, dal chantun Tessin, da la Val Poschiavo, dal Trentino e dal Tirol dal Sid (cf. www.intangiblesearch.eu).

Cuvrir e reparar tetgs da crap

Tetgs da crap èn caracteristics per l'architettura tradiziunala dal Sopraceneri e dal nord dal Luganese, nua che l'existenza da gnais ha favurisà la construcziun da quest tip da tetgs. Las plattas grevas utilizadas, che vegnan numnadas en general «pio-de», han differentas grondezzas e grossezzas. Cuvrids e reparads vegnan ils tetgs a maun tras lainaris-miradurs che vegnan numnads en il dialect «teciatt». Quests mastergnants han emprendi lur mastergn directamain sin ils plazzals da lur collegas pli vegls, nizzegiond lur experienscha.

Las plattas da crap vegnan furmadas a

maun sulettain cun agid dal martè e messas sin las travs robustas dal tetg, senza duvrar material da fixaziun. La restauraziun dals tetgs da crap pretenda anc adina ina gronda savida artisanala: Cunquai che mintga tetg ha sias particularitads, stoi mintgamai vegnir scleri, tge mesiras che pon servir e tge tip da crap ch'è adattà. Ultra dals lainaris-miradurs specialisads vegnan ils tetgs vegls er mantegnids da laics ch'han acquistà tschertas enconuschientschas specialisadas e che sa deditgeschan a questa activitad artisanala surtut durant lur temp liber.

Fieras da son Martin e da son Provino

La fiera da son Martin ha lieu a Mendrisio sin ils prads enturn la baselgia romanica tardiva da son Martin e da son Roc. La fiera da son Provino ha lieu ad Agno, la chapitala da l'antieriura Plaiv, en la vischinanza da la baselgia da chapitel da son Gion Battista e da son Provino. La fiera da son Martin è mintgamai ils 11 da november e cumpiglia er la fin d'emna avant u suenter questa data. La fiera da son Provino ha lieu durant la fin d'emna ed il glindesdi suandant ch'èn il pli dattiers dals 8 da mars.

Cun lur exposiziuns da muvel, vehichels e maschinas agriculas dattan tuttas

Numerus vitgs tessinais cumprovan che la cultura dals tetgs da crap è anc ordvart viva. (Corippo, Val Verzasca). PD

L'autozza dal Pass dal Gottard – regiun da projecziun per numerus mitus nazionals. PD

duas fieras perditga da la colliaziun cun la cultura rurala d'antruras. Fin avant paucs decennis eran ellas eveniments evidents ed irrenunziabls da l'onn puril. Ils ultims 50 onns è la cumponenta agricula dentant sa sminuida plaun a plaun, entant ch'ils stans cun products locals (liongias, mel d'avieuls, chaschiel, vin) sco er cun vestgadira e cun giugarets èn daventads pli impurtants. A las fieras datti er bier divertiment, per exempel carussells, sco er intginas activitads didacticas che vegnan organisadas da la Giuventetgna rurala en collavuraziun cun autras uniuns activas en il chantun. Per l'entira durada da las fieras èn las baselgias avertas per far ina visita u per assister als servetschs divins en onur dals dus sontgs.

Milissas istoricas

En il Tessin existan duas gruppas da milissas istoricas activas: Las milissas istoricas en la Val dal Blegn ed il Corpo Volontari Luganesi. Lur rolla en la societad respectiva ed a tscherts muments da l'onn è en tuts dus cas da grond'impurtanza, il context istoric e la funcziun actuala da las duas milissas èn però differentes. Las milissas da la Val dal Blegn han lur origins en in vut ch'in pèr schuldads han fatg cur ch'els èn vegnids clamads l'onn 1812 sut las armas per la campagna militar da Napoleon I en Russia. Els han empermess d'undrar Nossadunna u il sontg patrùn dal vitg mintga onn a la festa dal vitg, sch'els avessan da turnar vivs da la battaglia. Suenter lur return han els fundà corps militars ch'avevan da gidar tar las festas dals vitgs respectiv. Anc oz èn las milissas istoricas da Leontica, d'Aquila e da Ponto Valentino mintg'onn ina part da la festa da son Gion Battista (24 da zercladur), respectivamain a la festa da Nossadunna dal rusari (emprima dumengia da fanadur) u da Nossadunna dal Carmel (terza dumengia da fanadur).

Il Corpo Volontari Luganesi percunter è vegnì fundà l'onn 1797 per sa defender cunter eventualas attagas da la Republica Cisalpina fundada da nov ed è stà obligà da pertgirar Lugano di e notg. L'onn 1929 è el puspè vegnì installà a chaschun da la Festa federala da tir a Bellinzona e renconuschì da la vischnanca da Lugano sco guardia d'onur. Termis fixs dal Corpo Volontari Luganesi èn il 1. da schaner, ils 15 da favrer (deposiziun d'in cranz da flurs tar il crap commemorativ per Giovanni Taglioretto ch'è crudà ils 15 da favrer 1798 sco voluntari en la battaglia cunter la Republica Cisalpina), la terza dumengia da matg (festa da Nossadunna da la grazia) ed il 1. d'avust.

Novena da Nadal a Morcote

En intgins vitgs dal chantun Tessin vegnan anc oz tutgads ils zains a maun durant la novena da Nadal. Pratigà en moda tut speziala vegn quest ritual en il vitg da Morcote, a la riva dal Lai da Lugano. Qua daventa l'isanza dal tutgar zains cun il battagl (numnà biciocà) in mument da cumpagnia, grazia ad ina stanza cun in chamin, cun ina maisa e cun bancs da lain en il clutger. Da las 20.00 fin las 23.00 sa radunan ils voluntaris e lur amis enturn la maisa per mangiar en cuminanza. En roda van els sin il clutger per tutgar ils zains. Lur melodias èn simplas, ma festivas. Ellas vegnan transmessas a bucca grazia a las instrucziuns da persunas cun experienscha.

L'eveniment è public ed ils visitaders pli e pli numerus vegnan nà da differentas parts dal Tessin e da l'Italia vischina. Diesch fin sin il pli quindesch persunas sesan enturn il chamin u sin la stgala da lain che maina a la stiva dal zain. Usit èsi er che tut las persunas participantas portan insatge da mangiar u da baiver en cuminanza: ina buttiglia vin, luganighe u in toc chaschiel.

Processiuns da l'Emna sontga a Mendrisio

Las processiuns da l'Emna sontga, ch'èn documentadas dapi la segunda mesadad dal 17avel tschientaner, giran la saira da la Gievgia sontga e dal Venderdi sontg tras la citad veglia da Mendrisio. Per questa chaschun vegn stizzada l'illuminaziun da las vias ed en las giassas sa dera la glisch miaivla dals «trasparenti»: i sa tracta da gronds maletgs glischants che vegnan dissegnads sin tailas transparentas, montadas sin roms da lain ed illuminads da l'intern. Els han furmas e dimensiuns fitg diversas e vegnan montads lung la ruta da la processiun sur las giassas vi. Sin ils «trasparenti» èn represchentadas scenas da l'Evangelii u dal Vegl Testament. La saira da la Gievgia sontga preschentan var 270 acturs laics la Passiun da Crist en ina seria da scenas che sa basan sin l'Evangelii. A questas represchentaziuns sa participeschan chavaltgaders, schuldads romans e figuras biblicas en costums pompus. Ina caracteristica da quest defilé da scenas è ch'i mancan dialogs discurrends tranter las figuras che s'expriman unicamain cun posaturas e gests silenzius.

La processiun dal Venderdi sontg è modesta e solenna ed è caracterisada pli fitg da la spiritualitad. A questa processiun sa participeschan passa 600 commembers da differentas confraternitads e d'associaziuns ecclesiasticas. Els purtaders passan tras las vias cun ils purtrets da

la bara da Cristus e da Nossadunna da las dolurs, davant ils quals il public è envidà da s'enclinar. Trais societads da musica accumpognan la processiun, sunond marschs funebers impressiuants. Al cumenzament ed a la fin da la processiun chavaltgeschan ils tamburs da l'avanguardia. Avant las processiuns da l'Emna sontga ha lieu il «settenari», ina cerimonia religiosa ch'è deditgada a las set dolurs da Maria.

Rabadan ed il tschaiver en il Tessin

Il tschaiver da Bellinzona, enconuscent sut la designaziun dialectala «Rabadan», è la pli gronda occurrenza da carnaval dal Tessin: Onn per onn attiran numerusas attracziuns fin a 150 000 visitaders. Uffizialmain cumenzan las activitads da tschaiver la gievgia saira, cur ch'il president da la citad surdat la clav a Sia Maiestad Retg Rabadan. L'occurrenza cuntinuescha la sonda saira cun il concert da las musicas da tschaiver. La dumengia suentermezdi ha lieu il grond cortegi da tschaiver che carmala mintgamai 20 000 fin 30 000 aspectaturs en la chapitala chantunala. Il mardi suandant, a chaschun da l'inscunter il pli impurtant per il grond public, vegnan repartidas mintga onn var 2500 purziuns risot e liongias da portg («luganighe»).

Ils ultims decennis è il tschaiver da Bellinzona sa transformà ad in eveniment da proporziuns remartgabl: A partir da l'onn 1990 ha Rabadan conquistà las vias e las piazzas da tut la citad veglia, nua che tendas da festa porschan piazza a passa 40 000 visitaders. Ma il tschaiver tessinais na sa restrenscha betg mo sin Bellinzona: Ultra d'occurrenzas pli grondas che vegnan organisadas en ils centers, han lieu en il chantun en tut passa 130 carnivals locals.

Chastognas e maruns en la Svizra taliana

En la Svizra taliana èn ils guaudets da chastagners in patrimoni cultural da gronda valur ecologica ed estetica. Els ultims decennis èn perquai vegnids iniziads numerus projects per recuperar ils guaudets da chastagners. En ina gronda part da la Svizra taliana ha la chastogna cultivada giugà durant tschientaners ina rolla essenziala per l'alimentaziun. In'impurtanza speziala ha gi la conservaziun da quests fritgs: els vegnivan conservads en pitschens edifizis concepids aposta persuerter. Oz vegnan las metodas tradiziunals da setgentar las chastognas puspè stimadas pli fitg, per il solit per intents didactics e per reguardar la cultura e l'istorgia.

L'atun han mintgamai lieu differentas occurrenzas, nua che chastognas e products da chastognas vegnan vendids e mangiads en differentas furmas, tranter auter er las chastognas brassadas, ils maruns. Sin las piazzas da bieras citads sco er a fieras, festas e martgads inscuntran ins savens ils vendamaruns. Els emprims brassamaruns, dals quals ins sa ch'els vendavan lur chastognas sin piazzas en Svizra ed en auters pajais europeics, derivavan cunzunt da la Val dal Blegn e da la Val Leventina. Intgins dad els dattan vinavant anc oz lur professiun a lur descendents, entant ch'alters surlaschan lur utensils er a persunas che n'appartegnan betg al circus da lur parents u enconuschents.

Istorgias dal Gottard

Il Gottard è daplì che mo in pass. Differentas epocas han mintgamai inscrit lur atgnas istorgias en ses grip, fin ch'il massiv da muntogna, situà en il center da la Svizra, è daventà in veritabel mitus. Fin oz funcziuna il discurre dal Gottard en l'entira Svizra sco tecnica culturala che permetta a la societad da conversar davart valurs communabls.

Il cumenzament dal svilup da quest mitus sa lascha tschiffar e datar en moda relativamain precisa: El deriva d'in discurs academic d'istorichers ch'ha gi lieu en ils emprims dus decennis dal 20avel tschientaner ed è alura vegnì popularisà en las furmas las pli differentas. Il massiv dal Gottard è avanzà en connex cun sia funcziun da defensiu militar en l'Emprima e silsuenter oravant tut en la Segunda Guerra mundiala, cura che la direcciun da l'armada svizra ha laschà sigliantar en il grip numerus chastels-fortezza, sco simbol per la suveranità naziunala e per la capacitad da prestaziun tecnica. En il discurs politic da la «defensiun spiertala da la patria» è el schizunt muntà ad in veritabel punct da cristallizaziun da l'idea dal stadi svizra. Questa benedicziun seculara dal Gottard è restada valaivla fin oz, cun expressivitads particularas en il chantun Uri, nua ch'els mitus nazionals èn enritgids d'elements da la tradiziun narrativa locala – oravant tut da l'enconuschenta ditga davart la construcziun da la Punt dal Diavel –, ed en il chantun Tessin, nua che l'accent vegn mess fermamain sin l'istorgia dals origins dal tunnel da viafier ch'è vegnì inaugurà l'onn 1882. Il rapport cun l'istorgia dal traffic è ils ultims trais decennis puspè stà en il center er sin plaun nazional. La construcziun dal tunnel da basa dal Gottard ha dà nov schlantsch al vegl mitus. Tras la construcziun dal tunnel da basa ha il narrativ dal Gottard contemporan obtegnì ina retscha da superlativs – principalmain technics.

La cultura dals grottos en la Svizra taliana

Ils grottos u grotti, oz ina part integrala da l'identitad da la Svizra taliana, furmavan antruras in dals elements centrals da la chadaina da producciun purila, e quai sco lieu da conservaziun da vin e da mangiativas. Ins als ha construi en in territori determinà, oriundamain en regiuns liadas stretgamain a la viticultura. Fashond diever da cundiziuns morfologicas specificas dal territori alpin e prealpin sa laschan cuntanscher cun ils grottos locals segnads d'in clima adattà perfetgamain a l'intent da conservaziun. Ozendi èn els surtut daventads in simbol per occurrenzas da star da cumpagnia ch'enserran l'entira populaziun; ma qua e là vegnan els tuttavia anc duvrads per conservar a moda tradiziunala mangiativas specificas (surtut vin e chaschiel).

La preschentaaziun:

Dossier «Tradiziuns vivas dal chantun Tessin».

Daplì infurmaziuns:

chattà.ch/?hiid=4065
www.chattà.ch